

XVI- XVII. YÜZYILLARDA KARABAĞ'IN ETNO-POLİTİK DURUMU

Zabil BAYRAMLI*

Özet

Azerbaycan Safevi Devleti geniş araziye kapsıyordu. Bu geniş toprak doğal sınırları ile birbirinden ayrılan on üç eyalete ve dört vilayete bölünmüştü. Arazla Kür Nehri arasındaki arazi, yani eski Aran'ın bir bölümü Karabağ Eyaleti olup merkezi Gence şehri idi.

Kaynaklarda eyalet *Karabağ* ve bazen de *Gence* ismi ile verilir. Safevi Devleti'nin idari birimleri arasında askeri-stratejik konumuna, ekonomik önemine, kısmen farklı yönetim statüsüne göre Karabağ Eyaleti'nin kendine has bir yeri olmuştur. Devletin bütün eyaletlerinde iktidarın kullanılmasında bir kural olarak Türk asilzadeleri önemli role sahip olmuş, yani beğlerbeğler onlardan atanmış, ancak hakimiyetleri kalıtsal olmamıştır. Karabağ'da da bu kurala ciddi amel edilmiş ancak diğer eyaletlerden farklı olarak burada Kaçar Eli'nin Ziyadlı Obası'nın bir beyliği irsen iktidarda olmuştur.

Anahtar kelimeler

Karabağ, Beğlerbeği, Han, Sultan, Azer.

ETHNO-POLITICAL STATUS OF KARABAKH IN XVI-XVII CENTURIES

Summary

Azerbaijani Safavid state covered a wide terrain. This wide range of land separated by natural boundaries was divided into thirteen states and four provinces. The land between the river Kur and Araz, in the other words a part of old Aran was the former state of Karabakh and its capital was Ganja. It is sometimes mentioned in the sources as state Karabağ or with the name Ganja. Karabakh state had a special place among Safavid administrative units with its military strategic and also geographic position. And Karabakh province was differed from other provinces. As a rule, Turkish aristocrats had an important role in using the power in all the provinces of Safavid State, in the other words baghlarbaghs were assigned among them, but this supremacy was not hereditary. In Karabakh, this rule continued seriously, but unlike other states the land of Kajarland of Ziyadli was ruled hereditarily.

Key Words

Karabakh, Baghlarbagh, Khan, Sultan, Azer.

* Yrd Doç Dr., Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Öğretim Üyesi, Bakü/Azerbaycan.
zabil_bayramli@mail.ru

GİRİŞ

Çeşitli coğrafi nesnelere, özellikle köy, kasaba, eyalet adı olan Karabağ toponimi tarihin en eski terimlerinden ve bu ismin etimolojisi yanısıra, onun sadece Türk bölgesi varlığı Türk tefekkürünün ürünü olmasından meydana gelir. Mavareünnehr, Horasan, İran ve Azerbaycan'da eski çağlardan Karabağ adlı köy, kasaba, nahiye, eyalet mevcut olmuş ve bu toponimlerin birçoğu aynı isimle bugün de anılıyor. "Selçuk-name"de XI. yüzyılın tarihi proseslerinden söz edildiğinde Horasan'da Badgısın komşuluğunda Karabağ nahiyesinin adı çekiliyor (Ahmed bin Mahmud, 1977: 45). Azerbaycan'da Karabağ Eyaleti'nin adına iki kez Fazlullah Reşideddin'in "Came et-Tevarih" adlı eserinde 1284 yılı olaylarından bahsedilirken "Aran Karabağ"ı (Fazlullah Raşid ad-din, 1957: 170) şeklinde tesadüf edilir. Hamdullah Mustevfi Kazvin'in (1281-1345) "Nüzhetül-Kulüb" adlı eserinde XIII. ve XIV. yüzyıllarda Azerbaycan'ın arazi-idari birimlerinden bahsederken Aran Vilayeti'ni Karabağ ve Aran (Hamdullah Kazvini, 1336: 61) adı ile yazıya almıştır. Karabağ isminin anlamına gelince V.V.Barthold'a göre Karabağ adı Türk dilindeki "kara" ve İran menşeli "bağ" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (Barthold, 1971: 214). Aslında burada her iki içerik Türkçede olup, "kara" ucu bucağı görünmeyen, büyük, geniş ve "bağ" ise meyve ağaçları dikilmiş yer, saha anlamına gelir. V. Minorsky'e göre bu coğrafi istilâh zamanlar burada yaşamış aynı adlı Türk elinin adıyla bağlı olup, ancak bugün ondan hiçbir iz kalmamıştır (Mesud Recebniya, 1368: 192).

XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Araz ve Kür* ırmakları arasındaki geniş arazi *Karabağ Beylerbeyliği* olup, merkezi *Gence* şehri idi. Beylerbeyliğin arazisi bazen *Tiflis*'e kadar uzanıyordu. 1154 yılından itibaren önce Kazak ve Şemseddin, ardından I.Şah Abbas (1597-1629) döneminde Zayem ve Safevilerin son yıllarında ise Kaxetiya ve Zengezur Karabağ Beylerbeyliğine talip olmuştur (Petruşevsky, 1949: 117; Beyani, 1353: 11).

H.1106 (1694) yılında *Karabağ Beylerbeyi* Kelbi Ali Han Kaçar'ın *Kaxetiya*'ya da hakim atanması (Börn, 1349: 34) bu dönemde Kaxetiya'nın da Karabağ'a tabi edildiğini gösteriyor. Ancak belirtmek gerekir ki, Karabağ Eyaleti'nin arazi-idari yapısı hakkında XVI. ve XVII. yüzyılın yerel kaynaklarında bilgiler *Mirza Semian*'ın 1725 yılında yazdığı "*Tezkiret al-Müluk*" adlı eseri hariç tek haldedir. Karabağ arazi-idari birimi için "*Tezkiret al-Müluk*"ta epelyce dolgun bilgiye tesadüf edilir. Kaynakta Azerbaycan Safevi Devleti'nin Karabağ Beylerbeyliği'nin ilçe ve ülkelerinden *Zeyem*, *Berde*, *Axmabad*, *Cavanşireli* ülkesi, *Bergüşad*, *Karaağaç*, *Lori* ve *Penbek*, *Arasbar* ve *Bayezideli* ülkesi, *Suma* ve *Tergverin* (Semia, 1368: 76-78) isimleri belirtilmiştir.

I. KARABAĞ EYALETİ VE GELİŞMELER

Karabağ Eyaleti, 1588 - 1606 ile 1725 – 1734 yıllarında Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin talimatı ile 1593 yılında "*icmal defteri*" ve 1727 yılında "*Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri*" düzenlenmiştir. Bu defterler dönemin Farsça yazılmış kaynaklarından farklı olarak, Karabağ Eyaleti'nin arazi-inziobati yapısı hakkında ayrıntılı bilgi veren eşsiz bir belgedir. 1593 tarihli "*icmal defteri*" ne göre Karabağ Eyaleti, 36 nahiyeye bölünen 7 sancak, yani *Gence, Berde, Haçin, Axıstabad, Dizag, Hekeri, Verende* adlı sancaklardan oluşmuştur. Sancaklar ise nahiyelere (36 nahiyeye) bölünmüştür (Karamanlı, 2000: 5-6).

1727 tarihli "mufassal defter"e göre, Osmanlı arazi taksimatına uygun olarak 1725-1734 yılları arasında Karabağ Eyaletinin idari yapısında değişiklik yapılmıştır. Yeni bölgeye göre eyalet, 37 nahiyenin birleştiren 5 sancak ve iki kazadan ibaret olmuştur. Öyle ki, eyalet *Gence* ve *Lori* kazası, *Xılxına, Berde, Arasbar, Bergüşad, Çulender* sancağına bölünmüştür (Karamanlı, 2000: 6).

Hüsameddin Karamanlı, "*İcmal Defteri*" ve "*Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri*" nden elde ettiği malzemenin analizine dayanarak şunları söylemektedir: "Karabağ Eyaleti'nin arazisi XVI. ve XVIII. yüzyılın başlarına dek değişmemiştir. Eyaletin sınırları kuzeyde *Kür Nehri* boyunca devam etmiş, *Kür*'ün *Araz Çayı* ile birleştiği yerden *Araz Çayı* boyunca batıya doğru, *Bergüşad Sancağı*'na ve buradan da kuzey yönünde, *Gökçe Gölü*'nün doğu kısmından geçerek yine kuzeye doğru, *Tiflis Eyaleti*'ne ekleme *Borçalı*'nın güney kısmı ile *Taşır Nahiyesi* ile komşu olan *Lori Kalesi*'ne kadar uzanıyordu" (Karamanlı, 2000: 7).

XIX.yüzyılda yazılmış "*Karabağnameler*" adlı kaynaklarda Karabağ Eyaletinin tarihi arazi ve sınırları hakkındaki bilgiler "*Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri*"nde bu konuda verilmiş bilgilerle, neredeyse tam uyumludur. XIX. yüzyılın Azerbaycan tarihçilerinden *Mirza Cemal Cavanşir* kaydettiğine göre eski tarih kitaplarında Karabağ Eyaleti, *Aran*'ın bir parçasıdır, sınırı güney taraftan *Xudaferin Köprüsü*'nden *Kırık Köprü*'ye kadar *Araz* nehri, kuzey ve doğusundan *Kür Nehri* ki, *Cevad Köyü*'nde *Araz Çayı*'na kavuşarak gidip *Hazar Denizi*'ne dökülür. Batı yandan *Köşbek Salvartı* ve *Erikli* denilen yüce Karabağ Dağları'dır. Bu dağlar Karabağ-Gence, Kazak-Şemseddin nüfusunun yaylarıdır (Karabağı, 1989: 107-108; Hazani, 1991: 98-99). Hiç şüphe yok ki, *Mirza Cemal Cavanşir* "eski tarih kitapları" deyince *Hemdullah Mustevfi Kazvini*'nin "*Nüzhetül-Kulüb*" adlı eserini de öngörüyor. Bu kaynakta *Aran*'ın yani onun bir parçası olan Karabağ'ın *Araz* ve *Kür İrmakları* arasındaki eyalet olduğu belirtilmekle birlikte, onun *Beylekan, Berde, Gence* gibi şehirleri hakkında da bilgi verilmiştir (Kazvini, 1336: 105).

Oğuzlarla ilgili *Alpavut, Ayrumlu, Afşar, Bayandur, Beğdili, Bayat, Dondarlı, Döğeri, Teke, Gırxız (Gırxuz)* gibi toponim ve etnonimlerle dolu olan beylerbeyliği ulu dedelerimizin Karabağ isimlendirmesi tesadüf değildir. Azerbaycan tarihçisi *İskender Bey Türkmen Münşi* (1560-1634) kendisinin ünlü "*Tarih-i Âlemaray-i Abbasi*" eserinde yazıyor ki, Karabağ akar-bakarlı yaylaları, kışlaları olan, her yeri yeşillikle örtülü, temiz havalı yerdir. Karabağ'ın eski sakinleri olan Kaçarlar ve onlara yakın olan diğer Türk illeri, oymaklar orada güzel bahçeler salmışlardır (Türkmen, 1350: 416).

İ.P. *Petruşevsky*'e göre, *Kaçar Aşireti Moğol Celair, Suldus ve Tibetli Tangut Aşiretleri*'nin münferitleşip Türkleşen kollarının yapay şekilde birleşmesinden oluşmuştur (Petruşevsky, 1949: 95). Ancak *Petruşevsky* kullandığı kaynaktaki tahrifleri gerçek gibi sunarak ciddi bir bilimsel hata gerçekleştirmektedir. Çünkü, Moğol döneminin etnik meseleleri hakkında bilgi vermiş kaynaklar içerisinde daha muteber kaynak sayılan *Fezlullah Reşideddin*'in "*Came et-Tevarih*" adlı eserinde XIII. ve XIV. asırlarda Celair, Tangut ve Sulduzun, Moğol Kabilesinden adlandırıldığı, ancak Türk oldukları gösterilmiştir (Reşideddin, 1965: 129,130,320,352,353, 441,456). Öte yandan Faruk Sümer'in yazdığı gibi Kaçar boyunun adının bir oymaktan mı, yoksa bir şahstan mı, geldiği hakkında hiçbir şey söylenmez. Çünkü her iki ihtimal de variddir. Adı geçen yazara göre XVI. yüzyılda Haleb Türkmenleri arasında *Kaçar* adlı bir oymak görülmektedir (Sümer, 1992: 185). XVII. yüzyılın başlarında adsız bir müellif tarafından yazılmış "*Kızılbaşlar Tarihi*" adlı eserde de Kaçarlar'ın bir kısmının Azerbaycan'a Şam'dan geldikleri belirtilmiştir. Ancak anılan eserde "*Bu aşiret geldiğinde Gence ve Berdede yaşamıştır...*" (Muhammedli, 1993:36) denilince bizce Kaçar Aşiretinin Safeviler'e kadar, yani Moğol döneminden, belki de ondan da önce burada yerel halk olduğu öngörülmüyor.

Faruk Sümer'e göre *Kaçar Aşireti*'nin *Ağca Koyunlu, Ağçalı, Şam Bayatı (Bayadı), Yıva* adlı obaları olmuştur. Yazara göre, Kaçar'ın *Ağca Koyunlu Obası*, Anadolu'daki *Ağca Koyunlu Oymağı*'nın bir kolu olup, bu oymağı Oğuz boylarından birinin obası farz etmek yanlış sayılmaz. Bu oymağın ana kolu XVII. yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Maraş-Elbistan* bölgesinde yayılmakta ve *Haleb-Antakya* taraflarında kışlamakta idi. İran'a Kaçar obaları arasında giden Ağca Koyunluların Bozok koluna mensup oldukları şüphe doğurmamalıdır. 1744 yılında İran'dan Türkiye'ye göç eden ve Acem Türkleri denilen oymaklar arasında onlardan bir obanın bulunduğu görülmüyor. Müellife göre Ağçalı *Kayseri-Sivas* arasında bir oymağın kolu olup, *Gedik* ve *Haleb* bölgesinde yaşıyorlardı (Sümer, 1992: 186-187). Ancak "*Kızılbaşlar Tarihi*"ne dayanarak belirttiğimiz gibi Kaçarlar Azerbaycan'ın *Gence, Berde* bölgesinde de eskiden yaşıyorlardı. Hülagüler döneminde etnik süreçlerini

dönemin kaynak malzemeleri temelinde inceleyen V. Piriyev'e göre Kaçarlar, Hülagü Han (1258-1265) döneminde Azerbaycan'da yerleşmişlerdir (Piriyev, 2003: 264).

Kaydedilenlere göre, hemen hemen Kaçarlar ve onlarla ilgili oymaklar, obalar Hazar'dan Kuzey Irak, Halep dahil Kayseri ve Sivas'a kadar çeşitli istasyonlarda yerleşik olmuş, belirtilen coğrafi mekanda batıdan doğuya, bazen de ters yönde göçmüşler ve yeni bölgelerde yerleşmişler.

Önceki dönemlerde olduğu gibi, Safeviler'in de vaktinde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Karabağ'da Kaçarlarla birlikte, *Karamanlı*, *Baharlı aşiretleri*, *Zülgeder* elinin Şemseddinli obası, onlarla kaynayıp karışmış Kazaklar, Otuziki ve Yirmidört oymakları tarımla, hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Faruk Sümer şöyle yazıyor: "Karabağ'da, Otuziki oymaktan meydana geldiği için bu adla anılan büyük bir topluluk yaşıyordu. Bunlar Karabağ Türkmenleri'nden idiler. Son asırlarda *Terekeme* denilen Türkler bunların kalıntılarıdır". Müellife göre Otuziki'nin Karabağ'da *Mukaddem*, *Cevanşir*, *Ahmedli*, *Karagoyunlu*, *Gökçelü*, *Ozan* gibi bir kaç obaları bilinmektedir (Sümer, 1992: 119,179, 183,198).

Ancak "Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri"nde Otuziki tayfasının belirtilen oymakları ile birlikte, *Üçoğlan*, *Mafruzi (Mahrızlı)*, *Kiyaslı*, *Deliler*, *Veysali*, *Hacı Türelî*, *Barani*, *Şekerbeğli*, *Mollalar*, *Eymirli*, *Muhammed Şahlı*, *Zengişalı*, *Atlıcalı*, *Yosunduz*, *Boyehmedli* adlı obalarının da olduğu belirtilen ve Karabağ'ın çeşitli bölgelerinde çiftçilik ve hayvancılıkla uğraştıkları gösterilmiştir (Karamanlı, 2000: 453-466). "Mufassal Defter"de Karabağ'ın Türk el ve obalarından Kebirli, Kengerli ve Etyemezli Cemaati hakkında da bilgi veriliyor. Belgede gösteriliyor ki, Kebirli yılda hazineye 14000 kuruş ödeyen kalabalık bir aşirettir. 1726-1727 yılında Şahsevenler'in yarattığı kargaşa sonucunda dağılık düşmüşlerdir. Kebirli Aşiretinden yalnız kalanlar *Cevanşir* ve *Otuziki illeri* bünyesine dağılık halde ve kısmen oba gibi dahil olmuşlardır (Sümer, 1992: 466-467).

Adı geçen aşiret, oymak ve obalarla bağlı toponim ve etnonimlerin izlerine günümüzde de Karabağ'ın tüm bölgelerinde rastlanır. Dönemin çağdaşı salnamelerde askerî-siyasî proseslerdeki tarihi bilgilerin yanı sıra, Karabağ'da eski çağlardan yerleşip oturmuş, yerel nüfus hakkında uygun malzeme az değildir. Mirza Adıgözel Bey "Karabağ Vilayeti'nin asıl elatı, köy nüfusundan başka *Cevanşir*, *Otuziki* ve *Kebirli*lerdir" (Adıgözel: 36) deyince, elbette, burada o "köy nüfusu" olarak adlandırdığı Türk-Müslümanların yerleşik çiftçiler olması dikkate tutulur ki, bu da hiç bir şüphe doğuramaz. Çünkü onun eserinde gayr-ı müslimlerin hakkında ayrıca bahsediliyor (Adıgözel: 36-37). İsimleri belirtilen ellerle birlikte, salnamede Karabağ'da yerleşik olan Karakoyunlu Obası (Adıgözel: 92) da denilmiştir ki, onların

yani Karakoyunlular'ın *Karamanlı* ve *Alpavut* yurtlarının eski çağlardan beri Karabağ'ın yerli nüfusu olması belli bir gerçektir. F.Sümer'in kaydettiğine göre bugün Kuzey Azerbaycan'da, özellikle Gence ve Berde bölgelerindeki Karaman ve Karamanlı yer adları bu oymağa ait hatıralardır (Adıgözel: 92).

Dönemin Farsça yazılmış kaynaklarında, Karabağ Eyaletinin nüfusunun etnik ve sosyal içeriği hakkında net rakamla belirtilen bilgiler yoktur. Ancak kısa zaman kesitinin tarihi olaylarını içeren "Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri" eyaletin demografik durumu ve nüfusunun etnik içeriği hakkında verdiği bilgilerin dolgunluğu ile özel önem arz etmektedir. H. Karamanlı "mufassal defter" materyalleri bazında analizler yapmış, eyaletin nüfusu, etnik yapısına ait ayrıntılı sonuçlar elde edebilmiştir. Onun hesaplarına göre, Karabağ Eyaletinde; 19.395 mükellefiyetli aile başkanı ve her aile ise ortalama beş kişiden oluştuğu tahmin edilirse, nüfusun sayısı yaklaşık 96.975 kişilik olmuştur. Ezcümle, "mufassal defter" de bilgiler bir yıl içinde vergi mükellefiyeti taşıyanlar kapsadığına, Müslümanlardan oluşan harbiçi, ruhani aile üyeleri dikkate alınmadığına göre yukarıda nüfusun sayı hakkındaki tahmini rakam asgari olup, gerçekte ise nüfusun sayısı 100 binden fazla olması beklenir (Karamanlı, 2000: 12-13).

Etnik yapı dikkate alınarak gerçekleştirilen hesaplarda adı deftere kaydedilmiş 11.818 müslüman nüfusun 11.068'i Türk, 750'si ise Kürt idi. Elbette belirli sayıda gayr-ı müslim nüfusu da vardı. Öyle ki, "mufassal defter"de, Karabağ Eyaletinde sadece *Şemkürbasan* ve *Büyük Kürekbasan* nahiyelerinde 25 köyün gayrimüslim olduğunu gösteriliyor. Gayr-i müslimlerin çoğunluğu Alpan soyundan olup, XVIII. yüzyılda da kendi etnik mensubiyetini unutmamış Hıristiyan nüfusu teşkil ediyorlardı (Karamanlı, 2000: 12-13).

Safeviler devrinde yazılmış ve onun ideolojisi ile sesleşen kaynaklarda Karabağ'da demografik süreçler, özellikle nüfusu yer bulamamış, ancak nüfusun etnik bileşimi ile ilgili bilgilere tesadüf edilir ki, bunların analizi temelinde nüfusun etnik bileşimi ve etnik kadro belli askeri-siyasi tarihi olaylarla ilgili değişimi kısmen de olsa izlemek mümkündür. Hüsameddin Karamanlı'nın XVI.yüzyılın Osmanlı kaynağına dayanan kayıt gibi, Kırım Hanı Gazi Giray'ın 1380'lerde 30 bin esir götürmesi, 1588 yılında Karabağ Beylerbeyi Muhammed Han Kaçar'a bağlı olan 50 bin kişiyle Araz Çayı'nu geçip Karabağ'a gitmesi (Karamanlı, 2000: 15), "Abbasname"ye göre II.Şah Abbas'ın (1642-1666) Kaxetde yerel dayanağını güçlendirmek amacı ile Karabağ Eyaletindeki Cevanşir, Bayat ve sair Türk ellerinden 15000 aileyi buraya aktarması (Vehid, 1384: 107) elbette tarihi süreçlerin sırasında demografik duruma, özellikle de yerli Türk nüfusunun sayısının azalmasına etki eden bir factor değildir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Safevi Devletinin sosyal-siyasi hayatında Rumlu, Ustacı, Tekeli, Şamlı, Zülgeder, Afşar, Türkmen, Kaçar ve birçok başka Türk yurtlarının asilzadeleri etnik konuma sahip olmuşlardır. Devletin merkezi yönetim organlarına memurlar, eyalet hakimleri bu illerin adamlarına tayin ediliyordu. Eyalet hakim gönderilen asilzadeye *sultan* ve *han* unvanını yanında *beylerbeyi* rütbesi de veriliyordu. Dönemin kaynaklarında eyalet hakimleri daha fazla beyşerbeyi istilahi ile kaydedildi. Eyaletlerde merkezi yönetimin uygulanmasında hakim, yani beylerbeyi *Emir'ül-Ümera* rütbesine eş anlamlı olup, belirtilen titül ve rütbelere ile ülkeyi yöneten Türklerin müstesna ayrıcalıkları vardı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Karabağ'da Kaçarların geniş kışlak ve yaylaları olup, Karabağ Beylerbeyliği'nde görevleri de esasen bu topluluktan olan emirler tutuyordu. Kaynaklarda Safeviler'in yönetiminin ilk yıllarında Karabağ'da Kaçarlar'dan Gökçe Sultan'ın beylerbeyi olduğunu görüyoruz (İsfehani, 181). I.Şah Tahmasb (1524-1576) ise Karabağ'a Kamaledin Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu Kaçar'ı beylerbeyi tayin eder. Atayurdu Karabağ'a beylerbeyi belirlenen Şahverdi Sultan Kaçar Eli'nin Ziyadlı Oymağı'ndan idi. Şah Tahmasb, Kamaledin Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu Kaçar'a kardeş-müşahib (muhabat) diyordu. Şahverdi Sultan askeri yürüşlerde gösterdiği kahramanlıklara göre Şah onun beylerbeyi olacak tüm mirasçılarının *müşahib* olarak adlandırılmasının ve bu ifadenin Karabağ'a ait bütün fermanlarda hakimin adından sonra yazılması konusunda talimat vermişti (İsfehani, 242; Türkmen, 1350: 76-86). Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu Kaçar sık sık ordu ile Doğu Gürcistan'a girer ve burada mahalli yargıçların çıkışlarını önler, merkeze karşı bir hareketin genişlemesine imkan vermezdi. Şüphesiz ki, Şah'ın ona yaklaşımı ona verdiği yetkin masuliyetle yerine getirmesinden ileri geliyordu. H. 963 (1556) yılında Kartili'nin mahalli hakimi Luarsab devlete itaatsizlik gösterdiğinde Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu'nun başkanlığındaki ordu hemen Kartili'ne girmiş, pusuya düşerek 300 kişiye yakın asker yitirse de, sonunda zafer kazanmış ve Luarsab da ele geçirildikten sonra öldürülmüştü. Onun yerine Kartli hakimi oğlu Simon olmuştu (Astrabadi, 1358: 81).

1568 yılında Kamaledin Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu Kaçar vefat etti. Yerine oğlu İbrahim Sultan beylerbeyi oldu. Ona da *davul*, *bayrak* ve *emirlik halatı* verildi. O, aynı zamanda I.Şah Tahmasb'ın oğlu Sultan Ali Mirze'nin lalası idi. O yıllarda Karabağ'da yaşamış *Fazli İsfahanî* adlı tarihçi 1570-1571 yılında yaşanan olaylardan konuşurken Karabağ'a İbrahim Sultan'dan sonra Kamaledin Şahverdi Sultan Ziyad Oğlu Kaçar'ın diğer oğlu Yusuf Halife'nin beylerbeyi gönderildiğini yazıyor (İsfahani, 250; Kazvini, 1372: 402).

II.Şah İsmail (1576-1578) ise Karabağ Emir'ül-Ümera'lığını Yusuf Halife Ziyad oğlundan alıp, onun kuzeni Peyker Sultan Kaçar'a vermişti. Peyker Sultan Yusuf Halife'nin Haydar Mirza (II Şah İsmail'in kardeşi Haydar Mirze 1576 yılında iktidara geçmek istemiş, ancak buna muvaffak olmamış ve öldürülmüştü) ile yakınlığını bilir ve hesap ediyordu ki, onu öldürürse, II. Şah İsmail'in yanında otoritesi, şöhreti artacaktı. O, bu amaçla fırsattan yararlanarak Yusuf Halife'yi hamamda öldürttü. Hatta, bununla da yetinmeyerek onun annesi ve kardeşini da katlettirdi. Ancak bu olay II.Şah İsmail'in hoşuna gitmedi. Peyker Sultan'ı Karabağ beylerbeyliğinden azâd edip, yerine İmamgulu Han Kaçar'ı beylerbeyi tayin etti (Natenzi, 1350: 33-34; Türkmen, 1350: 212-213).

Sultan Muhammed (1578-1587) iktidara geçtikten sonra, İmamgulu Han'ın Karabağ'da beylerbeyi görevinde kalmasına ait yeni kararname çıkartmıştır (Türkmen, 1350: 214). Ancak 1578-1586 yılları arasında Kızılbaşlılar ile Osmanlı ordusu arasında savaşlar olduğu zaman bile şaiye o kadar yayılmıştı ki, güya İmamgulu Han'ın Osmanlılar ile gizli bir ilişkisi vardı. Ancak Şah Sultan Muhammed ordusu ile Gence ve Berde'ye doğru hareket ederken İmamgulu Han'ın birkaç menzil onu müşaiyet etmesi bunun yalan olduğunu gösterdi. Lala Mustafa Paşa'nın önderliğinde Osmanlı birlikleri Gürcistan'a girdiği zaman İmamgulu Han Cuxur-Sed hakimi Muhammed Han Şirvan beylerbeyi Araz Han ile birleşip Çıldır çevresinde 1578 yılında onlarla savaşmış ancak mağlup olmuştur. 1585-1586 yılında ise Tebriz uğruna savaşlarda İmamgulu Han Kaçar'ın ordusu da yer almıştı. Bu yıllarda Şirvan Eyaletinin korunması da Kaçar tayfası, Otuzikiler ve Karabağ'ın diğer el ve oymaklarından görevliydi.Hatta İmamgulu Han'ın takdiriyle Karabağlı Peyker Sultan Ziyad Oğlu Kaçar'a *Han* unvanı verilmiş ve o Şirvan'a beylerbeyi tayin edilmişti. Bilindiği gibi, Karabağ'da Kaçar, Otuziki ve Yirmidört, Baharlı ve diğer Türk, el ve oymakları büyük güce sahipti (Türkmen, 1350: 223-235; Natenzi, 1350: 207).

Faruk Sümer'in yazdığına göre Karabağ Beğlerbeyi İmamkulu Osmanlı kuvvetleri ile çarpışarak yurdunu korumuş, Ferhat Paşa, ordusunun Karabağ'ı fethi üzerine oymağının mühim bir kısmı ile Arasbaran'a çekilmiş ve 1588 yılında adı geçen yerde ölmüştü. Kamaledin Şahverdi Han Ziyad Oğlu Kaçar'ın torunu Muhammed Han (Halil Han'ın oğlu) Karabağ'a beylerbeyi gönderilir (Sumer, 1992: 145; Türkmen, 1350: 416-417).

Bu arada Karabağ'da çok zor günler başlamıştı. I.Şah Abbas (1587-1629) Osmanlılar ile 1590 yılında kapattığı *İstanbul Sözleşmesi*'ne göre Karabağ'da Osmanlı Devleti'nin bünyesine geçmişti. Ancak Muhammed Han Kaçar'ın ordusu Gence Osmanlı Garnizonu'nun karşı hamlelerine dayanamıyordu. Gence Garnizonu'nun önderi Tebriz'deki Osmanlı hakimi Cafer Paşa'ya bu

konuda haber gönderiyor. Cafer Paşa ise, Şah'a rahatsızlığını bildirerek gösteriyor ki, Muhammed Han'ın hareketleri İstanbul Sözleşmesi'ne karşı çıkmaktır. I.Şah Abbas Muhammed Han, Kaçar ve oradaki başka emirleri Gence'deki Osmanlı Garnizonu'nu karşı hareketten caydırmak için Kaçarlar içerisinde saygın, inanılmış birisi olan Çolak Şahverdi'yi Karabağ'a gönderiyor. Karabağ'a gelen Çolak Şahverdi Şah Abbas'ın fermanını Muhammed Han Kaçar'a veriyor ve burada Osmanlı Garnizonları'na karşı savaşa son veriliyordu (Türkmen, 1350: 416-417).

Safevi-Osmanlı Devletleri arasındaki yeni savaşta (1603-1612) Karabağ 1606 yılında Osmanlı Devleti'nin tabiliğinden çıkıyor ve yine Safevi Devleti'nin terkbine *eyalet* statüsü ile dahil oluyor. I.Şah Abbas 1606 yılına kadar Kaçarlar'ın Ziyadlı oymağından olan Hüseyin Han'a "Karabağ" (Karabağlı) diye müracaat ediyordu ve onu Karabağ'a beylerbeyi belirlemek görüşünde idi. Ancak Hüseyin Han yiğitliğine, savaşçılığına rağmen kendisinden razı adamdı. O, Karabağ'da giden son savaşlarda kararsızlık göstermişti. Şah bu yüzden de, Karabağ'a 1606'da Muhammed Han Ziyad Oğlu Kaçar'ı beylerbeyi tayin etmişti. Karabağ'ın yeni beylerbeyi 1610 yılında Gürcistan, 1611 yılında ise Erivan Savaşları'nda büyük yiğitlik göstermiş fakat 1615 yılında Gürcistan ihtilalleri sırasında savaşların birinde yaralanmış daha sonra vefat etmiştir. Onun oğullarından Mürşüdgulu Han, sonra Muhammed Kulu Han Karabağ beylerbeyi olmuştur. Gürcistan valisi 1627 yılında Muhammed Kulu Han'ın kayıtsızlığından faydalanıp Karabağ'a ordu göndererek yerli halka epey hasar vermiştir. Şah hemen Muhammed Kulu Han'ın yerine Karabağ'a kulam asilzadelerinden olan Allahverdi Han'ın oğlu Davud Han'ı beylerbeyi göndermişti (Türkmen, 1350: 788, 892, 1021, 1024).

I. Şah Abbas, aslında fırsattan yararlanarak Karabağ'da Kaçarlar'ın kalıtsal hakimiyetlerini ortadan kaldırmak istiyordu. Ancak I.Şah Abbas'ın onların kalıtsal kontrol haklarına son vermek isteği gerçekleşmedi. Davud Han ise Türk olmadığına göre Karabağ'ın yerli nüfusuna arxalana ve burada kendisine sıkı askeri dayanak oluşturabilir olamadı. Bu yüzden o, Gürcistan Valisi ile yaklaştı. Gürcistan Valisi ise onunla ilişkiden kullanarak Karabağ'a soygunculuk seferleri yapıyordu. I.Şah Abbas'ın vefatından sonra iktidara geçmiş Şah Safi (1629-1642) Davud Han'ı tuttuğu görevden azledip Muhammed Kulu Han Kaçar'ı 1631 yılında yeniden Karabağ'a beğlerbeği tayin etmeye mecbur olmuştu. Böylece, kısa aradan sonra Kaçarlar'ın Karabağ'da kalıtsal-kontrol hakları yeniden restorasyon edilmiş, Davud Han ise Osmanlı Devleti'ne kaçmıştı ve orada öldürülmüştü (Kazvini, 64; Kanakertsi, 1968: 57).

Muhammed Kulu Han Kaçar Karabağ ile sıra komşu beylerbeyliklerin de korunmasında çok büyük yiğitlikler gösteriyordu. 1635 yılının Ağustos

ayından 1636 yılının Nisan ayına kadar Çukur-Sedde Savaşları olduğu zaman onu Karabağ'da oğlu Murtaza Kulu Han ardından geliyordu. Murtaza Kulu Han'ın vefatından sonra ise amcasının oğlu Uğurlu Han'ın 1664 yılında Karabağ beylerbeyi olduğu görülmektedir (İsfihani, 77).

SONUÇ

Araştırmalarımızdan anlaşılmaktadır ki, Kaçar Beyleri, Safevi Devleti'nin sosyal-siyasî hayatında önemli role sahip olmuşlardır. Eyalette yaşayan yerli halkın, askerî gücüne güvenmeden hiçbir beylerbeyi görevde kalamamaktadır. Karabağ'da Kaçar, Karamanlı, Otuziki, Yirmidört, Baharlı Aşiretleri ve başka Türk el ve oymakları yaşıyorlardı. Ancak nüfusun geniş kitlesi Kaçarlar olduğuna ve diğer aşiretler onlarla kaynayıp karıştığına göre, beylerbeyi bir kural olarak Kaçar'ın Ziyadlı Oymağı'ndan seçilirdi. Burada çok sıkı askeri güce sahip olan Ziyad Oğullarının hakimiyeti kalıtsal idi. Ancak Kaçar Beylerbeylerinin yönetiminin mirası olmasına rağmen, onların üzerinde merkezi devlet aparatının sıkı kontrolü de vardır. Devlet, beylerbeyleri kendisine bağlı şekilde tutmak için onların arasında olan birliklerin sayısının daima Şah kuvvetlerinin sayısından az olmasına çaba sarf ediyordu. Karabağ Eyaletinde "ulka" almış emirlerin de bin kişiden fazla "bağlayın" tutmaya yetkisi yoktu. Öte yandan, beylerbeyleri de kendi adına ordu bulundurmaktan fazcaka hoşlanmamaktaydılar. Çünkü bu askerlerin tüm maliyeti beylerbeylerinin üzerine düşüyordu. Karabağ Eyaleti şahsında bir konuda dikkat çekmektedir. I. Şah Abbas ve ondan sonra hakimiyeti eline alan Safevi hükümdarları eyalette sakin olan Türk aşiret ileri gelenleri ve emirleri ile hep mücadele içinde olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Ahmed bin Mahmud, *Selcuk-name*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.
- Ahundov, Nazim (Tertib edeni ve Haz.), *Karabağnameler*, İkinci Kitap, Bakü, 1991.
- Astrabadi, Seyyid Hüseyin bin Murtaza, *Tarih sultani ez Seyh Safi ta Şah Safi*, Tahran, H. 1358.
- Bartold, V. V. Soçineniya. t. VII, Moskova, 1971
- Beyani, Hanbaba, *Tarihe Nezami-yi İnan dar Doure-yi Safevi*, Tahran, H.1353.
- Börn, Röhr, *Nezame Eyalet Dar Doure-yi Safevi Tercüme-yi Keykavous Cahandari*, Tahran, H. 1349.
- Farzaliyev, A. (Tertib edeni ve Haz.), *Karabağnameler*, Birinci Kitap, Bakü, 1989.
- Fezlullah Reşideddin, *Came et-Tevarih*, Cozv evvel ez celde evvel metne elmi ve enteğadi be seye AA -Romaskeviç, L. A. Hetagurov, A.A. Alizade, Moskova, 1965.
- İsfahani, Fazlı, *Efzel at-Tevarih*, Nushe-yi Hattı ez Müzesi, Britanya.
- Karamanlı, Hüsameddin (Haz. , Tercüme, Not ve Şerhlerin müellifi, Önsöz), *Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri*, Bakü, 2000.
- Kazvini, Hamdullah, *Nüzhätül-Kulüb*, Tahran, H.1336.
- Muhammedli, M. A. (Tercüme ve şerhler), *Kızılbaşlar Tarihi*, Bakü, 1993.
- Petruşevskiy, İ. P., *Oçerki Po İstorii Feodalnih Otnoşeniy Azerbaydjane i Armenii v XVI naçale XIX vv*, Leningrad, 1949.
- Piriyev, Vakıf, *Azerbaycan XIII-XIV Asrlerde*, Bakü, 2003.
- Raşid ad-din, Fazlullah, Djami at-Tavarih, Sostavitel nauçno-kritičeskogo teksta na persidskom yazıke-A. A. -Alizade. Perevod s persidckogo yazıka A. k Arends, tom, III.Bakü, 1957.
- Sazmane Edare-yi Hokumete Safevi ya Teliğate Minorski ber Tezkiret al-müluk, *Tercüme-yi Mesud Recebniya*, Tahran, H. 1368.
- Semia, Mirza, *Tezkiret al-Müluk*, Tahran, H.1368.
- Sümer, Faruk, *Safevi Deoleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1972
- Türkmen, Iskender Beğ, *Tarih-i Alem Ara-yi Abbasi*, c. I-II, Tahran, 1350.
- Vehid, Muhammed Tahir, *Sergozaşte Şah Abbas Devvom Be kuşuş-e Settari Evidi*, Tahran, H. 1384.